

# TÜRK KOMUTANLARIN ABBÂSÎLER DEVLETİ'NDEKİ ETKİSİ VE ROLÜ BAĞLAMINDA “BOĞA ES-SAGÎR ET-TÜRKÎ (BOĞA EŞ-ŞERÂBÎ) ÖRNEĞİ”

Yakup KARADUMAN \*

Murat BIYIKLI\*\*\*

**Özet:** Türkler özellikle Sâmerâ şehrinin kuran ve hilafet merkezini buraya taşımaya karar veren Halife Mu'tasim-Billâh döneminde Abbâsîler Devleti'nde hem siyasî hem de askerî açıdan büyük bir güce ulaşmıştır. Bu güç uzun yıllar devam etmekle birlikte bazı Türk komutanlar diğerlerine göre daha ön plana çıkmıştır. Bu komutanlardan biri olan Boğa es-Sağîr, Şerâbî lakabıyla anılmaktadır. Halife Mu'tasim-Billâh döneminde elde ettiği konum, Vâsık-Billâh döneminde de sürmüştür. Fakat onun asıl yükselişi Halife Mütevekkil-Alellâh döneminde olmuştur. Öyle ki bu dönemde Boğa es-Sağîr, Mütevekkil'e yakın komutanların başında gelmekteydi. Boğa es-Sağîr'in asıl şöhreti ise Halife Müstaîn-Billâh dönemine denk düşmektedir. Nitekim halife yapacağı işlerde Boğa'ya danışmadan karar veremez hale gelmiştir. Müstaîn-Billâh'ın halifelikinden sonra bir anda gözden düşen Boğa, yeni Halife Mu'tez-Billâh'ın en büyük düşmanları arasında yer almaktaydı. Halife her ne kadar Boğa'dan bir an önce kurtulmak istese de onun Türk askerleri üzerindeki etkisinden dolayı hemen harekete geçememiştir. Nihayetinde Boğa'nın eski gücünü yitirmeye başladığı zaman onu ortadan kaldırma planını devreye sokmuştur. Boğa es-Sağîr ölümüne kadar Abbâsîler Devleti'nin önemli askerî ve siyasî simaları arasında yer almıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkler, Boğa es-Sağîr, Sâmerâ, Abbâsîler

## In the Context of the Influence and Role of Turkish Commanders in the Abbasid State “The Case of Boğa as-Sağîr et-Turki (Boğa al-Sharâbî)”

**Abstract:** Turks reached a great power both politically and militarily in the Abbâsîd State, especially during the reign of Caliph Mu'tasim-Billâh, who founded the city of Sâmerâ and decided to move the caliphate center there. Although this power continued for many years, some Turkish commanders came to the fore more than others. One of these commanders, Boğa as-Sağîr, is known by the nickname Sharâbî. The position he attained during the reign of Caliph Mu'tasim-Billâh continued during the reign of Vâsîq-Billâh. However, his real rise was during the reign of Caliph al-Mutawakkil-Alellâh. In this period, Boğa as-Sağîr was one of the closest commanders to al-Mutawakkil. The real fame of Boğa as-Sağîr, on the other hand, coincides with the reign of Caliph Mu'taz-Billâh. As a matter of fact, the caliph could not make a decision without consulting him. After the caliphate of Mu'taz-Billâh, Boğa suddenly fell out of favor and became one of the greatest enemies of the new Caliph Mu'taz-Billâh. Although the Caliph wanted to get rid of Boğa as soon as possible, he could not act immediately due to his influence on the Turkish soldiers. Eventually, when Taura began to lose his former power, he put his plan to eliminate him into action. Boğa as-Sağîr was one of the most important military and political figures of the Abbâsîs until his death.

**Key Words:** Turks, Boğa as-Sağîr, Sâmerâ, Abbâsîs

### Giriş

Türkler, Müslüman olduktan sonra İslam Medeniyetine kısa süre içerisinde adapte olmuş ve başta askerî, siyasî, edebî ve sanat olmak üzere birçok alanda bu medeniyete katkıda bulunmuştur. Ancak Türklerin özellikle askerî bakımdan çok yetenekli oldukları bilinmektedir. Nitekim Türklerin İslam dinine geçmelerinin akabinde fetih hareketleri yeniden ivme kazanmıştır. Abbâsîler Devleti de Türklerin bu özelliğinden istifade etmek amacıyla orduyu doğudan gelen Türk askerlerle doldurmaya başlamıştır. Abbâsî halifelerinin Türkleri orduda istihdam etme politikaları vesilesiyle Türkler ordu içerisinde güçlü bir konuma ulaşmıştır. Öyle ki Türk komutanlar Abbâsî halifeleri üzerinde siyasî bir güç elde etmişlerdir. Türklerin talebi doğrultusunda Abbâsî Halifesi Mu'tasim-Billâh tarafından 221/836 senesinde Sâmerâ şehrinin kurulması ve hilafet makamının buraya taşınması bu gücü açık bir şekilde göstermektedir. Boğa es-Sağîr, Sâmerâ şehrinin kurulması ve sonrasındaki güçlü Türk komutanları arasında yer almaktadır.(Bıyıklı 2022: 51-84).

### 1. Boğa es-Sağîr'in Hayatı

Abbâsîler Devleti'nin hilafet merkezini Sâmerâ şehrine taşıma kararı almasından sonra ön planda olan Türk komutanların başında gelen Boğa es-Sağîr'in kaç yılında dünyaya geldiğiyle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat onun Abbâsî ordusuna girişi Halife

\* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Tarihi, yakup.karaduman53@hotmail.com

\*\*\* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, muratbiyikli@erciyes.edu.tr

Mu'tasım döneminde olmalıdır. Zira onun halifeliği döneminde özellikle Türk asıllı askerlerin orduya alındığı bilinmektedir.(Apak 2011: 4/211-42) Boğa es-Sağır'ın ismine bakılacak olursa onun Horasan bölgesinde ikamet eden Türk bir ailede dünyaya geldiği varsayılabilir. Zira Boğa kelimesi Abbâsîler döneminde Türkler için kullanılan bir kavramdı. Ayrıca bu kavram Horasan bölgesinde bulunan Herat ile Merv arasında bulunan bir köyün adıydı.(Zebîdî 2001: 37/178) Tüm bu hususların yanında Halife Mu'tasım döneminde Horasan bölgesinden birçok Türk gencinin orduya katıldığı da düşünüldüğünde Boğa es-Sağır'ın Horasanlı Türk bir ailenin çocuğu olma ihtimali çok yüksek görünmektedir. Boğa es-Sağır Türk kökenli bir komutan olduğunu ifade etmek için kendisine et-Türkî lakabı verilmiştir.(Safedî 2000, 10/110)

Abbâsîler döneminde ismi Boğa ile başlayan birçok Türk komutan mevcuttur. Bu komutanları birbirinden ayırt etmek için bazen farklı lakaplar takıldığı bazen de Boğa kelimesin öncesi ve sonrasına isimler eklendiği görülmektedir. Boğa es-Sağır'ın diğer Türk komutanlardan ayırt edilmesi için kendisine "es-Sağır" lakabı verilmiştir.(Safedî 2000: 10/110; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir 1995: 10/327) Bu kelime Arap dilinde küçük anlamına gelmektedir. Ancak bu lakabın kendisine verilmesinin yegâne sebebi Boğa es-Sağır döneminde Boğa el-Kebîr (büyük Boğa) isminde kudretli bir Türk komutanın varlığı olmalıdır. Aynı dönemde yaşayan iki kuvvetli komutanın birbirinden ayrılması için birine büyük anlamında Kebîr, diğerine küçük anlamında Sağır denmiştir. Boğa es-Sağır'e küçük lakabının verilmesi askerî ve siyasî bakımdan Boğa el-Kebîr'den daha alt bir kademede olmasından değildir. Bunun temel sebebi Boğa es-Kebîr'in Boğa es-Sağır'e göre tarih sahnesine daha erken çıkmasıdır. Boğa el-Kebîr ile Boğa es-Sağır arasında akrabalık ilişkisi varmış gibi görünse de klasik kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Boğa es-Sağır, klasik ensab, tabakat ve tarih kitaplarında "eş-Şerâbî" lakabıyla anılmaktadır. (Safedî 2000: 10/110; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir 1995: 10/327) Bu lakabın kendisine neden verildiği tam olarak bilinmese de kelimenin etimolojine bakıldığında bizlere bir fikir verebilir. Bu kelime Arapça kökenli olup "şeribe" fiil kökünden türetilmiştir. Şeribe kelimesi Arap dilinde içmek anlamına gelmekte olup "eş-Şerâbî" içmek veya bazı kaynaklarda içki anlamlarına gelmektedir.(İbn Manzûr 1993: 1/569; Zebîdî 2001: 3/293) Boğa'nın Mütevekkil ve Müstaîn dönemlerinde bazen içkili ortamlarda bulunduğu bilinmektedir.(Taberî 1967: 9/226; İbn Miskeveyh 2002: 4/310) Kuvvetle muhtemel Boğa'nın içki içme alışkanlığından dolayı kendisine bu lakap takılmış olmalıdır.

Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde yükselmeye başlayan Boğa es-Sağır, Mütevekkil döneminde halifeye ve orduya nüfuz edebilen güçlü Türk komutanlarının arasına girmiştir. Halife Mütevekkil'e gerçekleştirilen suikastın başındaki Türk komutanlardan biri olan Boğa, bu dönemden sonra muazzam bir güce ulaşmıştır. Öyle ki onun bu gücü şiirlere konu olmuştur. (Zehebî 1993: 19/94; Mes'ûdî 1965: 4/145) Müstaîn döneminde her istediğini halifeye yaptırabilecek bir kudrete ulaşmıştır. Mu'tez dönemine gelindiğinde ise eski gücünü kaybetmesine rağmen halifenin korkulu rüyası olmuştur.(Mes'ûdî 1965, 4/177) Mu'tez onu kendine tehdit görse de ordudaki nüfuzu sebebiyle onu hemen öldürememiştir. Boğa es-Sağır ölümüne kadar birçok sefere katılmış, halifelerin meclisinde bulunmuş, Filistin gibi önemli bölgelerde valilik yağmış önemli bir kişiliktir.(Taberî 1967: 9/264; İbnü'l-Cevzî 1992: 12/22; İbnü'l-Esir ve Tedmirî 1997: 6/195; İbn Kesîr 1998: 14/470; İbn Haldûn 2000: 3/356)

## 2. Boğa es-Sağır'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Boğa es-Sağır'ın tarih sahnesine çıktığı ilk hadise Halife Vâsık'ın 232/847 yılında vefat ettiği zaman olmuştur. Vâsık'ın veliaht tayin etmeden vefat etmesi bir kargaşaya sebep olmuş; Türk komutanlar duruma el koyarak yeni halifeyi kendileri seçmiştir. Yeni halifeyi seçen komutanlar arasında Boğa es-Sağır de mevcuttu. Yeni Halife Mütevekkil'in hilafet sarayına davet edilme işini Boğa es-Sağır üstlenmiştir. (İbnü'l-Cevzî 1992, 11/179) Boğa'yla birlikte hilafet sarayına gelen Mütevekkil halifelik nişanelerini teslim almıştır. Mütevekkil'in halifelige gelişinden sonra ise Boğa'nın saraydaki etkinliği artmıştır.

Boğa'nın tarih sahnesine çıkışı her ne kadar Mütevekkil'in halifelige gelme hadisesi olsa da bu durum onun önceden önemli bir mevkide olduğunu ortaya koymaktadır. Zira halifelige makamına oturacak kişiyi bizzat çağırması da siyasî gücünü göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu sebeple Boğa'nın Türkleri orduda istihdamının önünü açan Mu'tasım döneminde orduya girdiği, Vâsık döneminde ise askerî kabiliyetinden dolayı üst rütbelere yükseldiği düşünülebilir. Zira Mütevekkil'in en yakınındaki isimlerden biri olmayı başaran Boğa'nın bu güce bir anda ulaşmadığı, bunun önceki yıllarda kazandığı askerî ve siyasî kudretinden kaynaklandığı aşîkârdır.

## 3. Boğa es-Sağır'ın Mütevekkil Dönemindeki Durumu

Mütevekkil'in Boğa es-Sağır'ın de içerisinde yer aldığı Türk komutanların arzusu doğrultusunda halifelik makamına geldiği daha önceki satırlarda ifade edilmişti. Mütevekkil halifelliğini Türk komutanlara borçlu olduğunun bilincindeydi. Bu sebeple o, ordu içerisindeki Türk asker nüfusunu arttırmış; halifelik yarışında yanında duran Türk komutanları taltif etmiştir. Bu durumdan nasibini alan Boğa, halifenin en yakın komutanlarının arasına girmeyi başarmıştır. O, devletin zor durumda kaldığı anlarda Mütevekkil'in demir yumruğu olmuştur. Bunu Abbâsîler Devleti'ne karşı girişilen Muhammed b. Buays isyanının bastırılmasında görmek mümkündür.

Halife Mütevekkil döneminde Azerbaycan ve Ermenistan bölgeleri Abbâsîler'e karşı isyan bayrağını açmıştır. Mütevekkil'in bu bölgelere vali tayin ettiği Muhammed b. Buays, halifeye biatini geri çekmiştir. Halife bunun üzerine bölgeye önemli komutanların liderliğinde birçok askeri birlik göndermiş; fakat hiçbirisi isyanı bastırmaya muvafık olamamıştır. Mütevekkil, isyanın bastırılması bir yana daha da büyümesi sebebiyle en güvendiği Türk komutanlardan olan Boğa es-Sağır'ı 234/849 senesinde 4.000 bin askerle bölgeye sevk etmiştir. Boğa, o zamanlar Merend'de ikamet eden Muhammed b. Buays'a hemen saldırmayıp, şehrin etrafında karargâh kurmuştur. Şehrin dağlık bir arazide olması sebebiyle savaşarak burayı almanın zor olması, onun böyle bir karar vermesinde etkili olmuştur. O, bu hamlesiyle Merend halkını teslim olmaya zorlamıştır. Nitekim muhasaraya daha fazla dayanamayan halk dışarı çıkmak zorunda kalmıştır. Gerçekleşen çatışmalar neticesinde Muhammed b. Buays esir alınmıştır. (İbn Miskeveyh 2002: 4/292; İbnü'l-Esîr 1997: 6/118; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 15/6-7) Daha sonrasında Sâmerâ şehrine götürülen Muhammed b. Buays, halifenin emriyle öldürülmüştür. (Belâzürî 1987: 321) Onun ölümünden sonra Azerbaycan ve Ermenistan halkı halifeye biat etmiştir. (Yâkût el-Hamevî 1995: 5/110) Boğa es-Sağır askerî tecrübesi ve taktiği sayesinde Abbâsîler Devleti'ni büyük bir isyandan kurtarmış, bu olay onun hilafet ve ordu nezdindeki değerinin artmasına vesile olmuştur.

Boğa es-Sağır'ın bu dönemde isminin geçtiği bir diğer hadise, 238/853 senesinde Tiflis şehrinin kuşatılmasıdır. Şehir, Emevîler'e bağlılığını ikrâr eden İshâk b. İsmâil'in idaresindeydi. İshâk'ın Abbâsîler Devleti aleyhindeki tutumları civar bölgelerdeki isyan hareketlerini de tetikleyebilirdi. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin rivayetine göre Mütevekkil, Tiflis şehrinin tekrar itaat altına alınması için Boğa es-Sağır'ı görevlendirmiştir. Bu rivayete göre Boğa, Tiflis halkının direncini kırmak için şehri ateşe vermiştir. Ahşap evlerden oluşan şehir, kısa zaman içerisinde alevlere teslim olmuş, bundan İshâk'ın sarayı da etkilenmiştir. Can havliyle şehirden kaçmaya çalışan İshâk yakalanmış ve Boğa'nın emriyle öldürülmüştür. (Sıbt

İbnü'l-Cevzî 2013: 15/61) Fakat bu rivayetin sadece bir kaynakta geçmesi ve aynı zamanda Tiflis kuşatmasıyla ilgili diğer kaynaklarda Boğa el-Kebîr'in isminin zikredilmesi bu bilgiye şüpheyile yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.(Gürbüz 2003: 244-46) Bununla birlikte bu rivayeti nakleden Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin aynı eserinin başka bir bölümünde Boğa el-Kebîr'i, Boğa es-Sağîr'in unvanı olan "eş-şerâbî" diye anması, müellifin bu iki komutanın ismini karıştırma ihtimalini akıllara getirmektedir.

Halife Mütevekkil, ordu ve hilafet üzerindeki Türk nüfusundan oldukça rahatsızlık duymaktaydı. Fakat Türk komutanların korkusundan bunu dile getirememekteydi. Mütevekkil Türklerin baskısından kurtulmak amacıyla 244/858 senesinde başşehri Şam'a taşıma kararı alıp bu şehri ziyaret etmiştir. Mütevekkil'in ziyaret esnasında Boğa es-Sağîr de yanında bulunmaktaydı.(Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir 1995: 10/327) Mütevekkil, Şam'a taşındıktan bir süre sonra Türklerin itirazları ve Şam'ın iklimi ve suyu gibi olumsuz faktörler neticesinde Sâmerâ'ya dönmek zorunda kalmıştır. Fakat bundan sonraki süreçte de o, Türkleri rahatsız edecek tutum ve uygulamalarına devam etmiştir. Onun bu tavrı Türk komutanları Mütevekkil'i ortadan kaldırmaya sevk etmiştir. Boğa es-Sağîr de diğer Türk komutanlarla iş birliği yapıp halifeye karşı girişilecek suikast planına dahil olmuştur. 4 Şevval 247/11 Aralık 861 yılında Mütevekkil'in sarayına baskın düzenleyen Türk komutanlar, halife ve onun başdanışmanlarından olan Feth b. Hâkan dışında herkesi dışarı çıkarmışlardır. Halife öldürülmeden önce Boğa'ya serzenişte bulunup onun bunu neden yaptığını sormuştur. O ise bu soruya net bir cevap vermeyip Mütevekkil'i öldürmek üzere hareketlenmiş, diğer Türk komutanları bu hareketten sonra Mütevekkil'in üzerine saldırıp onu katletmişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere Boğa es-Sağîr'in halifenin öldürülmesindeki rolü büyüktür. Boğa es-Sağîr ve beraberindeki Türk komutanlar, Abbâsîler Devleti tarihinde özel ordu birliklerinden halifeyi öldüren ilk kişiler olarak tarih kitaplarına geçmişlerdir. Mütevekkil ile birlikte yanındakilerde öldürülmüştür. (Taberî 1967: 9/226-228; İbn Miskeveyh 2002: 4/310; İbnü'l-Esîr 1997: 6/173-176; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 15/220; İbn Haldûn 2000: 3/350; Safedî 2000: 10/44; Apak 2011: 4/282; Ağır ve Şen 2012: 16)

#### 4. Boğa es-Sağîr'in Müstâîn Dönemindeki Durumu

Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra oğlu Müntasır tahta geçmiştir. Müntasır, babasının kardeşi Mu'tez 'i veliaht tayin sırasında kendisinin önüne almasından dolayı Mütevekkil'e kızmış; bu sebeple Boğa'nın başı çektiği suikast girişiminde onunla birlikte hareket etmiştir. Boğa ve beraberindekiler Mütevekkil'in halifeliğinden sonra Müstansır'ı yeni halife olarak ilan etmişlerdir.(Taberî 1967: 9/228-234; İbnü'l-Esîr 1997: 6/177-179)

Müntasır kısa süren halifeliğin ardından veliaht tayin etmeden vefat etmiştir. Boğa ile bir araya gelen Türk komutanlar kimin halifelğe getirileceğini istişare etmişlerdir. Boğa, Mütevekkil'in soyundan birinin halife seçilmesinin Türkler için iyi olmayacağını zira babasını öldürenlere karşı hasmane bir tutum sergileyebileceğini zikretmiştir. Mütevekkil'in soyundan birinin halife yapılmayacağına karar veren Türk komutanlar, Müstâîn'i yeni halife olarak ilan etmişlerdir. Bunun üzerine halifelik sırasının Mu'tez 'de olduğunu düşünen bazı askerler hazineyi yağmalama girişiminde bulunmuşlardır. Müstâîn'in en büyük destekçisi olan Boğa, kısa zaman içerisinde bu kargaşayı bertaraf etmiştir.(Taberî 1967: 9/256-259; İbn Miskeveyh 2002: 4/322; İbnü'l-Cevzî 1992: 12/6-7; İbnü'l-Esîr 1997: 6/189; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 15/242-244)

Müstâîn'in halifeliği, Boğa es-Sağîr'in en yüksek mertebeye ulaştığı, askerî ve siyasî bakımdan halifeye dahi sözünün geçtiği bir dönem olmuştur. Öyle ki Halife Müstâîn, Boğa'yı sinirlendiren Vezir Ebâ Sâlih Abdullâh b. Muhammed'i hemen görevinden azletmiştir.(Taberî 1967: 9/264; İbnü'l-Cevzî 1992: 12/22; İbnü'l-Esîr 1997: 6/195; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 15/259; İbn Kesîr 1998: 14/470; İbn Haldûn 2000: 3/356) Müstâîn'in Boğa'dan korktuğu ve onun sözüyle hareket ettiği şiirlere konu olmuştur. Nitekim bir şair şiirinde "Halife (Müstâîn) Boğa ve Vasîf'in içinde yer aldığı bir kafestedir. O (Boğa) ne diyorsa halife de papağan gibi

aynısını söylüyordu.” mısralarına yer vermiştir.(Zehebî 1993: 19/94; Mes‘ûdî 1965: 4/145) Gerek Boğa’nın baskısıyla vezirin görevden alınması gerekse de dönemin şairlerinin mısralarına konu olacak bir ilişkilerinin olması, Boğa’nın halife üzerindeki etkisini ve rolünü ortaya koymaktadır.

Müstaîn, Müslümanların özel bir ilgi gösterdiği Filistin bölgesi valiliğine Boğa’yı getirmiştir. (Ebü’l-Kâsım İbn Asâkir 1995: 10/327) Boğa’nın Filistin valilik görevini ne kadar süreyle üstlendiği hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bâğir et-Türkî ile mücadele etmek için Sâmerrâ’da bulunan Boğa’nın Filistin valiliğini kısa bir süre icra ettiği düşünülmektedir.

Bâğir et-Türkî, Boğa’nın Filistin valiliği sırasında Sâmerrâ’daki askerî ve siyasî nüfusunu arttıran Türk komutanlardan biriydi. Öyle ki halifenin sarayını kuşatıp, orayı yağmalamayı düşünecek kadar kendini güçlü görmekteydi. Boğa, kendisini öldürmeyi planlayan Bâğir’i 251/865 senesinde hilafet sarayına davet etmiş, ardından onu tutuklatıp hapse attırmıştır. Ancak onun bu davranışı Bâğir’in destekçilerini kızdırmıştır. Durumun vahametini anlayan Boğa ve beraberindekiler, Bâğir’i öldürmek suretiyle destekçilerinin dağılıp gideceklerini düşünmüşlerdir. Fakat Bâğir’in ölümü işi çığırından çıkarmış; onun destekçileri sarayı yağmalamaya başlamıştır. Bunun üzerine Boğa, Müstaîn ve kendini destekleyen Türk komutanlarla Sâmerrâ’yı terk edip Bağdât’a gitmiştir.(Taberî 1967: 9/278-282; İbn Miskeveyh 2002: 4/326-337; İbnü’l-Cevzî 1992: 12/42)

Bâğir et-Türkî’nin ölümü Boğa es-Sağır için düşüşün bir başlangıcıydı. Zira Boğa’nın eline bir Türk komutanın kanı bulaşmış ve artık hilafet sarayından uzaklaşmıştır. Sâmerrâ’daki Türk askerlerin tüm davetlerine rağmen Müstaîn hilafetin başşehrine dönmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine eski itibar ve güçlerini kaybedeceklerini düşünen Sâmerrâ’daki Türk komutanlar, hapiste olan Mütevekkil’in veliaht tayin ettiği Mu‘tez ’i çıkartıp yeni halife ilan etmişlerdir. Böylece Abbâsîler Devlet tarihinde ilk kez aynı anda iki halife birden görev yapmaya başlamıştır. Hilafet sarayının, devlet hazinesinin ve ordunun büyük bir bölümünün Sâmerrâ’da oluşu, Mu‘tez ’in halifelik yolundaki şansını arttırmıştır. İkili arasında birçok çatışma meydana gelse de hiçbirinde kesin bir sonuç alınamamıştır. Fakat şartların aleyhine olduğunu anlayan Müstaîn, bazı şartlarla halifeliği Mu‘tez ’e teslim etmeyi kabul etmiştir. (İbn Miskeveyh 2002: 4/334-337; İbnü’l-Cevzî 1992: 12/42) Bağdât’ın tüm olumsuz şartlara rağmen çok uzun süre muhafaza edilmesinin arkasında Boğa, Vasîf ve Abdullâh b. Tâhir gibi komutanların varlığının etkili olduğu, onların askerî tecrübelerinin bunda büyük pay sahibi olduğu bir gerçektir.(Taberî 1967: 9/278-282; İbn Miskeveyh 2002: 4/355; İbn Haldûn 2000: 3/358-359) Fakat artık her bakımdan kuvvetli rakiplerine karşı mücadele etmenin anlamsız olacağını düşünen Boğa, halifenin Mu‘tez ile anlaşma yoluna gitmesi gerektiği konusunda tavsiyede bulunduğu, Müstaîn’in Boğa’nın bu önerisinden sonra müzakereye sıcak baktığı rivayet edilmektedir.(İbn Miskeveyh 2002: 4/364)

##### **5. Boğa es-Sağır’ın Mu‘tez Dönemindeki Durumu**

Mu‘tez daha önce babası Mütevekkil’i öldürenlerin içerisinde yer alan Boğa’ya karşı hasmane bir tavır içerisindeydi. Ancak onun saray ve ordu içerisindeki gücünden çekinen halife, onu ortadan kaldırmayı tehir etmek zorunda kalmıştır. Mu‘tez halifelğe geçtikten sonra Boğa’nın tüm idarî görevlerden el çektirildiğine dair Bağdât Valisi Muhammed b. Abdullâh’a mektup göndermiş; ayrıca onun öldürülmesi için adamlar görevlendirmiştir. Fakat Sâmerrâ’daki askerlerin baskısı ve araçların teşvikleri neticesinde Mu‘tez Boğa’yı Sâmerrâ’ya davet etmek zorunda kalmıştır. Bununla da yetinmeyen halife, Boğa’ya tüm siyasî ve askerî yetkilerini iade etmiştir. Mu‘tez Boğa’nın ordu içerisinde çok güçlü olduğunu fark etmiş; onu bertaraf etmek için ilk önce Boğa’nın destekçilerini ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Halife, bu sebeple onun en büyük destekçileri Müstaîn ile Vasîf’ı öldürmeyi planlamıştır.(İbn Miskeveyh 2002: 4/368-375) Mu‘tez bu amaçla ilk önce 252/866 senesinde Müstaîn’i ortadan kaldırmıştır. Ardından halife, bir bahaneyle 253/867 yılında Boğa’nın en yakın

arkadaşlarından olan Vasîf'i öldürmüştür.(İbnü'l-Esîr 1997: 6/237-242) Halife, Boğa'nın kendisine tepki göstermemesi için Vasîf'in tüm mallarını onun üzerine geçirmiştir.(İbn Miskeveyh 2002: 4/374-375) Artık sıra Mu'tez 'in en büyük düşmanı ve babasının katilleri arasında yer alan Boğa'ya gelmişti.

Müstâîn ve Vasîf'in ölümünden sonra işlerin iyi gitmediğini anlayan Boğa, halifeyi hilafet merkezinden uzaklaştırıp Bağdât'a gitmesi konusunda baskı yapmıştır. Onun bunu yapmasındaki temel sebep, halifeyi hilafet merkezinden koparıp kendi güdümüne sokmaktır. Zira Boğa, Mu'tez 'in kendine karşı düşmanlığının bilincindeydi. Fakat o, halifeye ne kadar baskı yaptıysa da bu konuda muvaffak olamamıştır.(Taberî 1967: 9/379-380) Mu'tez, Boğa'nın bu baskısından endişelenmiştir. Mu'tez, Boğa es-Sağîr'in hayatta olduğu her an tedirgin yaşamaktaydı. Kaynaklarda Mu'tez 'in geceleri korkudan uyuyamadığı, hatta gece silahıyla birlikte yatağa girdiği zikredilmektedir. O bu endişesi şu sözlerle dile getirmiştir: "Kendim ve Boğa'dan biri ölmedikçe bu durum ortadan kalkmayacak. Boğa'nın gökyüzünden inmesinden veya yeryüzünden karşıma çıkmasından korkuyorum".(Mes'ûdî 1965: 4/177)

#### 6. Boğa es-Sağîr'in Ölümü

Mu'tez tarafından en sevdiği ve güvendiği insanların öldürüldüğüne tanıklık eden Boğa, sıranın kendisine geldiğini anlamıştır. Bu sebeple son olarak Mu'tez 'i Bağdât'a gitmeye zorlamış fakat beklediği cevabı alamamıştır. 254/868 senesinde halifeyle Boğa arasındaki hasmane tutum iyice açığa çıkmıştır. Mu'tez, Boğa es-Sağîr'in kızını evlendirdiği sırada öldürülmesi için harekete geçmiştir. Ancak bu saldırıya hazırlıklı olan Boğa, bir rivayete göre yanında halifenin hazinesinden yağmaladığı 200.000 bin dinarla,(Safedî 2000: 10/110) diğer bir rivayete göre ise 19 bin dinar ile hazineden yağmaladığı 100.000 dirhemi alarak yakın çevresi ve askerleriyle birlikte Sâmerâ şehri terk etmiştir.(Taberî 1967: 9/379)

Boğa, beraberindeki 500 kişiyle birlikte ilk olarak Nahr-ı Nazîk bölgesine gitmiştir. Buradan ise Sâmerâ'nın kuzeyinde bulunan es-Sin civarına çadırını kurmuştur. Fakat kış olması hasebiyle Boğa'nın yanındakiler örtünecek bir şey getirmedikleri için hayıflanmaktaydılar. Grup içerisindeki huzursuzluk ve şikayetler Boğa'nın kulağına gelmiştir. Bunun üzerine Boğa, kimseye haber vermeden birkaç sadık hizmetçisiyle birlikte bir kayığa binip, Dicle nehri üzerinden Sâmerâ şehrine ulaşmıştır. Mu'tez 'in korumaları kayığı görünce durdurup kim olduklarını sormuştur. Boğa, kendini tanıtarak halifeyle görüşmek istediğini söylemiştir. Onun bu talebi halifeye iletilmiş; fakat Mu'tez görüşmeye olumsuz bakmıştır. Halife haber göndererek Boğa'nın öldürülmesini ve kellesinin kendisine getirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Boğa 254/868 senesinde kayıktan indirilerek öldürülmüş, kellesi de halifeye götürülmüştür. Mu'tez 'in Boğa'yı öldüren askere 10.000 dirhem vererek onu ödüllendirdiği rivayet edilmektedir.(Taberî 1967: 9/379; İbn Miskeveyh 2002: 4/376-378; İbnü'l-Esîr 1997: 6/249-250; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 15/330-331) Başka bir kaynakta Boğa'nın yakalanarak öldürülmediği, kaçarken teknesinin batmasından dolayı boğularak öldüğü de zikredilmektedir.(Zehebî 1993: 19/94)

Mu'tez, Boğa'ya olan kininden dolayı cesedinin yakılmasını, çocuklarından bir kısmının hapsedilmesini, diğer beş tanesinin ise Ummân ve Bahreyn'e sürgün edilmesini emretmiştir. Boğa'nın evlatlarından olan Yunus el-Boğa ise Bağtısûğ'a kaçarak hayatını kurtarabilmiştir.(İbnü'l-Cevzî 1992: 12/73) Boğa'nın oğullarından Abdullâh b. Boğa ise Mu'tez 'in yanında saf tutmayı yeğlediği için Sâmerâ şehrinde özgür ve rahat bir şekilde yaşamını sürdürmeyi başarmıştır. Abdullâh b. Boğa, halifeye sadakatinden dolayı Mu'tez 'in yakın isimleri arasına girmiştir.(İbnü'l-Esîr 1997: 6/213; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 15/282; İbn Kesîr 1998: 14/481)

Mu'tez 'in Boğa'yı öldürmek istemesinin temel sebebi ondan son derece çekinmesiydi. Yukarıda zikredildiği üzere halifenin Boğa es-Sağîr korkusu şiirlere konu olmuştur. Halifenin Boğa'yı öldürmesinin ikinci sebebi babasının öcünü alma arzusu idi. Boğa'nın öldürülmesinin bir diğer sebebi ise halifelik Mu'tez 'in hakkıyken onun yerine Müstâîn'in halife ilan edilmesi

ve Mu'tez 'in haksız yere hapsedilmesi idi. Mu'tez tüm bunların sorumlusu olarak Boğa'yı görmekteydi. Boğa'nın halifeye karşı itaatsiz tutumları, hazineyi elinde tutma girişimleri ve halifenin hazinesinden para alma teşebbüsleri onun sonunu getirmiştir.

### Sonuç

Abbâsîler Devleti'nde özellikle Sâmerâ şehrinin inşa edilmesi ve hilafet merkezinin buraya taşınmasından sonra Türklerin halifeler üzerindeki siyasî güçleri artmış ve ordu içerisinde diğer gruplara üstünlük sağlamışlardır. Yaklaşık yarım asır süren Sâmerâ döneminde birçok Türk komutan siyasî ve askerî bakımdan ön plana çıkmıştır. Bu simalar arasında yer alan Boğa es-Sağîr, beş halife döneminde aktif bir şekilde çalışmıştır. Mütevekkil döneminde askerî ve siyasî bakımdan yükselişe başlayan Boğa, halifeleri etkisine alabilecek mahir şahsiyetlerden biriydi. Öyle ki Mütevekkil'in en güvendiği adamlardan olmayı başaran Boğa, devletin istikbali için de büyük mücadeleler göstermiştir. Onun özellikle bir türlü bastırılmayan Ermenistan ve Azerbaycan bölgesindeki ayaklanmaları kısa süre içerisinde kontrol altına aldığı bilinmektedir. Boğa, Mütevekkil'in güvenini öylesine kazanmıştır ki halife her nereye gitse onu mutlaka yanında götürmekteydi. Fakat Mütevekkil'in son dönemde Türklere karşı takındığı hasmane tutum, Boğa'nın halifeden uzaklaşıp Türk komutanlarla birlikte hareket etmesine sebep olmuştur. O, Türk komutanlarla bir plan kurarak Mütevekkil'in öldürülmesinde etkili olmuştur.

Mütevekkil'in ölümünden sonra Boğa, siyasî ve askerî bakımdan daha çok söz sahibi olmuş ve halifeleri atayacak konuma gelmiştir. Öyle ki Müntasır'dan sonra halife veliaht ilan edilen Mu'tez 'i hapse atırıp, onun yerine Müntâîn'i halifelik makamına getirmiştir. Halifeliği Boğa'ya borçlu olan Müntâîn, onun sözünden dışarı çıkmamıştır. Boğa'nın askerî ve siyasî bakımdan gözden düşmeye başlaması, Türk komutanlardan Bâğîr'in öldürülmesiyle başlamaktadır. O, bu hareketiyle ordu içerisindeki Türk askerlerin ve komutanların tepkisini çekmiştir. Bu olaydan sonra Müstâîn'le birlikte Bağdât'a gitmek zorunda kalan Boğa, Sâmerâ'daki yeni gelişmelere engel olamamıştır. Öyle ki Sâmerâ'daki Türkler, Mu'tez 'i hapisten çıkartıp yeni halife olarak ilan etmişlerdir. Gerek hilafet makamının bu şehirde olması gerekse ordunun burada bulunması Mu'tez 'i güçlü bir konuma getirmiştir. Müstâîn, Boğa'nın da tavsiyeleri neticesinde Mu'tez ile anlaşarak halifelikten çekilme kararı almıştır. Mu'tez siyasî rakip gördüğü Boğa'yı hemen ortadan kaldırmak istese de Sâmerâ'daki Türk komutanların araya girmesiyle bu düşüncesini tehir etmek zorunda kalmıştır. Mu'tez bir bahane bularak 254/868 yılında Boğa es-Sağîr'i öldürmüştür. Boğa es-Sağîr ölümüne kadar askerî ve siyasî bakımdan önemini muhafaza etmiş bir Türk komutanı olarak Abbâsîler Devleti tarihine iz bırakan ender kişiliklerden biri olmayı başarmıştır.

### KAYNAKÇA

- Ağır, Abdullah Mesut, ve Mehmet Emin Şen. 2012. "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa es-Sağîr". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7 (3): 13-20.
- Apak, Adem. 2011. *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Abbâsîler Dönemi)*. C. 4. 4 c. İstanbul: Ensar.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. 1987. *Fütûhu'l-büldân*. Editör Ömer Enîs. Beyrût: Mektebetü'l-Maârif.
- Bıyıklı, Murat. 2022. *Sâmerâ*. İstanbul: Siyer Yayınları.
- Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dîmaşkî eş-Şâfiî. 1995. *Târîhu medîneti Dîmaşk ve zîkru fażlihâ ve tesmiyetü men hâllehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ*. Editör Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 c. Beyrût: Dâru'l-Fikri.
- Gürbüz, Osman. 2003. "Boğa el-Kebîr'in Ermeniye Seferi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 22, 233-50.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. 2000. *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtedei ve'l-haber*. 8 c. Beyrût: Dâru'l-Fikri.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. 1998. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Editör Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 c. Cize: Dâru'l-Hicri.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. 1993. *Lisânü'l-'Arab*. 3. bs. 15 c. Beyrût: Dâru Sâdır.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin. 2002. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*. Editör Ebû'l-Kâsım el-İmâmî. 2. bs. 8 c. Tahrân: Dâru Surûş.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. 1992. *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. Editör Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 c. Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyyeti.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. 1997. *el-Kâmil fî't-târih*. Editör Tedmirî. 10 c. Beyrût: Dâru'l-Kütubi'l-Arabiyyeti.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. 1965. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tuḥafî'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*. Editör Muhammed Mahduddîn Abdulhamîr. 4. bs. 4 c. Kâhire: Dâru's-Saâdet.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî. 2000. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Editör Ahmet Arnâût ve Türkî Mustafa. 29 c. Beyrût: Dâru İhyâu't-Turâs.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. 2013. *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*. Editör Muhammed Berkât vd... 23 c. Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. 1967. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 2. bs. 11 c. Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. 1995. *Mu'cemü'l-büldân*. 2. bs. 7 c. Beyrût: Dâru Sâdır.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî. 2001. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 c. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. 1993. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. Editör Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 2. bs. 52 c. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye.